

TRGOVINA I SELJAČKE BUNE U SLOVENIJI I HRVATSKOJ U 16. STOLJEĆU

Ferdo Gestrin, Ljubljana

Slovenske i hrvatske zemlje bile su u 16. stolj. privredno vrlo povezane i uključene u trgovačku zamjenu šireg opsega. Toj trgovačkoj zamjeni od osobita je značenja bila povezanost sa sredozemnim prostorom na jednoj, te podunavskim prostorom na drugoj strani.¹ U spomenutim našim pokrajinama bio je glavni smjer trgovine istok-zapad, ili bolje, smjer koji je spajao naročito mađarske i hrvatske zemlje preko slovenskih pokrajina, odnosno veza preko Jadranskog mora s Italijom i dijelovima Sredozemlja.² Prema dosad poznatim podacima, taj je smjer trgovine, prema našoj ocjeni, obuhvaćao na vrhuncu do 80% čitave trgovine na velike udaljenosti u slovenskim i hrvatskim zemljama. Od izrazitog značenja bila je i prijelazna (tranzitna) trgovina u oba smjera između Italije i Podunavlja. Središte ove trgovine na velike udaljenosti i posredne trgovine između istočnih i talijanskih pokrajina bilo je u tadašnjim slovenskim pokrajinama u Ptuju, Ljubljani, Beljaku, Trstu i Kopru, a u Hrvatskoj je tu ulogu svakako imao Zagreb, dok je Rijeka u 16. stoljeću većim dijelom u zastoju.³ U njima su se gomilali tako veliki trgovački kapitali da su bili zapaženi i u širem okrugu. Pojedini nosioci toga kapitala u najvećem zaletu tog ranog kapitalizma u tom su se stoljeću ubacivali i u razna područja proizvodnje. Trgovci iz već imenovanih gradova bili su u neposrednoj

¹ Usp. J. Tadić, Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI veku, ZČ 19/20 (1965/6), str. 187 sl. Z. P. Pach, The role of east-central Europe in international trade, 16th and 17th centuries, *Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae* 70, Budapest 1970. H. Kellenbenz, Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft, *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Bd 1, Graz 1971 str. 27 sl. O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, isto str. 71. sl.

² O. Pickl, o. c., str. 73. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja; Ljubljana 1965. Isti, Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche dal quattrocento al seicento, v *Recenti e antichi rapporti fra le due sponde dell' Adriatico*, Brindisi 1972.

³ F. Gestrin, Trgovina, o. c., str. 87 sl. Isti, Mitninske knjige na Slovenskem v 16. in 17. stoletju, Ljubljana 1972.

vezi s gradovima u Italiji, s austrijsko-njemačkim, pa čak i s južnonjemačkim i mađarskim pokrajinama.⁴

Roba ove trgovine uglavnom je bila slična robi tadašnje međunarodne trgovine. Posve različita bila je roba u prometu u jednom smjeru od robe u drugom smjeru. Na zapad su u velikoj mjeri išli seljački proizvodi, osobito stoka, meso, kože, brojne sirovine i kovine, željezne prerađevine te pojedini obrtnički proizvodi. A prema istoku posredovala je trgovina sredozemne seljačke proizvode, brojne obrtničke izrađevine, levantinsku odnosno venecijansku robu i slično.⁵

Prodori Turaka i osvajanja u slovenskim i hrvatskim pokrajinama prvobitno nisu imali negativnog utjecaja na taj smjer trgovine.⁶ U Hrvatskoj se taj smjer privremeno i ojačao zbog toga što se u prvim desetljećima 16. stoljeća trgovina, zbog opasnosti od Turaka, prebacivala iz smjera sjever-jug u zapadni smjer te je ona nekada mnogo življa trgovina iz zaleđa u kvarnerske luke opadala. Ovim su se prebacivanjem slovenske i hrvatske zemlje trgovinom privredno još jače povezivale.⁷ Tek sredinom 16. stoljeća, zbog raznih razloga, počele su opadati veze i trgovina između mađarskih, te hrvatskih i slovenskih pokrajina i još dalje s Italijom, iako je taj smjer trgovine još uvijek zadržao prvo mjesto. Dio nekadašnjeg prometa u tom smjeru iz podunavskog prostora prema Italiji, pogotovu promet kožom, počeo se usmjeravati preko turskog teritorija prema Dubrovniku.⁸ Kasnije je u tom prometu sa zaleđem igrao važnu ulogu i Split.⁹ Zbog toga počeo se promet i u obrnutom smjeru prenositi na ove putove. Povećanje starih prometno-trgovačkih pristojbi od tridesetnine na granicama prema slovenskim pokrajinama do posljednjih mitnica i carina u habsburškom vlasništvu prema Italiji, kao i uvođenje svakojakih daća zbog ciljeva vladareve fiskalne politike i koristi za pokrajinske staleže i feudalce, kod toga premještanja trgovine nisu bili bez značenja.¹⁰ (Zato su se seljaci u buni 1573. borili i protiv sprečavanja seljačkog trgovanja između

⁴ Usp. F. Tremel, *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, Graz 1954. F. Gestrin, *Relazioni o. c.*, J. Zontar, *Villach und der Südosten, 900 Jahre Villach 1960*. Isti, *Villach-Nürnberg und Südosten*, v. 1. *Jahrbuch des Stadtmuseums*, Villach 1964, str. 89 sl.

⁵ Usp. A. Saporì, *I beni del commercio internazionale. Studi di storia economica (secoli XIII—XV)*, Firenze 1955, str. 535 sl. F. Tremel, *Das Handelsbuch des Judenburger Kaufmannes Clemens Körbler*, Graz 1960, F. Gestrin, *Trgovina, o. c.*, pogl. 5, str. 148 sl. O. Pickl, *Das älteste Geschäftsbuch*, Graz 1966. F. Gestrin, *Mitninske knjige, o. c.*, str. 49 sl.

⁶ O. Pickl, *Die Auswirkungen, o. c.*, str. 71 sl.

⁷ R. Bičanić, *Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573*. MHK 6, Zagreb 1952, str. 15 sl. Isti, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Rijeka, zbornik MH*, Zagreb 1953. F. Gestrin, *Trgovina, o. c.*, str. 113 sl.

⁸ Usp. AS, S. a. F 281 f 1385—1539 sept. 15; isto F 207—1544 marec 15, isto f 785—1544 april 28. O. Pickl, *Die Auswirkungen, o. c.*, str. 93 sl., 114.

⁹ G. Novak, *Split u svjetskom prometu, 1921*. str. 86 sl. Isti, *Povijest Splita II*, Zagreb 1961, str. 146.

¹⁰ O. Pickl, *Die Auswirkungen, o. c.*, str. 114. usp. F. Gestrin, *ocena v ZČ XXV (1971)*, str. 208. Za tridesetinu vidi O. Pickl, *Der »Dreissigist im Windischland«*. *Organisation und Ertrag des ungarischen Aussenhandelszollles in Oberslawonien im 16. Jahrhundert*, ZHVSt, Sonderband 18 (1971), str. 157 sl. I. Kampuš, *Prilog poznavanju tridesetnine u XVI st.* HZ sv. 19—20 (1966/7), str. 195.

hrvatske granice i mora.) U posljednjim desetljećima tog stoljeća počelo je na hrvatskom terenu opet rasti značenje trgovačkih smjerova prema kvarnerskim lukama. Svakako se mogu oko 1570. označiti neka veća pomicanja prometa od smjera istok-zapad. Ipak treba naglasiti da se ovim premještanjem putova nisu prekinule privredne, trgovačke i druge veze među slovenskim i hrvatskim zemljama. Koliko su ih ova premještanja puta ipak slabila, toliko ih je, na drugoj strani, a na svoj način, jačalo nastajanje i organizacija vojne obrane protiv Turaka i Vojna krajina, koja postaje važna i kao gospodarski činilac. Što se više bližimo kraju stoljeća, to važnija je bila njihova uloga, pogotovu uloga Vojne krajine kao momenta za prospješivanje i jačanje robno-novčanih odnosa u Hrvatskoj, djelomično i kao jačanje povezanosti među slovenskim i hrvatskim zemljama.

Istodobno sa značenjem i ulogom tako ocrtane trgovine u stoljeću velikih seljačkih buna u Sloveniji i Hrvatskoj, dobili su jače značenje elementi kapitalizma u trgovini, a djelomično i proizvodnji, te su se u razmjernom porastu proizvodnih snaga i povećanoj diobi društvenog rada sve jače produbljivali i učvršćivali i robno-novčani odnosi u feudalnom društvu. I prodor robno-novčanih odnosa u feudalno gospodstvo bio je već u vrijeme prvog stupnja komercijalizacije gospodstva tako jak — a bivao je to jači što dalje idemo kraju 16. vijeka — da su ti odnosi odlučujuće utjecali na prilike unutar feudalnog gospodstva; ono je, upravo u vrijeme koje obrađujemo, u slovenskim i hrvatskim zemljama padalo u prvu veću krizu.¹¹

Na jednoj se strani sve to vidi u promjeni oblika feudalne rente i u strukturi feudalnog gospodstva koje možemo pratiti uporedo s nastojanjem feudalaca da se izvuku iz krize feudalnog gospodstva. Na drugoj se strani vidi, usprkos sredovjekovnom poimanju o društvenoj diobi rada, u sve većem uvažavanju tako zvane provincijske trgovine, u uključivanju feudalaca i podanika u trgovinu i trgovanje. Uporedo s tim sve se više povećavaju suprotnosti između građa i sela, a povećava se i splet sukoba oko same seljačke trgovine. Svakako, provincijska je trgovina, pogotovu seljačka trgovina, utjecala na zaoštavanje klasnih suprotnosti, a tako i na njihov vrhunac — na seljačke bune.¹²

Podanik se najprije prihvatio zamjene robe, a na to i trgovine već rano u feudalno doba. A općenito — kao klasa — uključio se u robno-novčane odnose s uvođenjem novčanih podavanja. Time je proces komercijalizacije širom otvorio vrata u zemljišno gospodstvo i u feudalne odnose. Kod toga je, uz višak seljačkih proizvoda i izrađevina domaćeg obrta, od samog početka imala važnu ulogu trgovina solju, osobito morskom, koju su na našem teritoriju preuzeli seljački kupci. Za vrijeme krize feudalnog gospodstva i u vrijeme velikih seljačkih buna, feudalci a i seljaci — jedni povećavanjem pritiska na seljake,

¹¹ Usp. B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, Isti, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962. J. V. Bromlej, Krestjanskoje vosstanije 1573. goda v Horvatii, Moskva 1959. J. Adamček, Seljačka buna 1573, 1969. F. Gestrin, Gospodarstvo in družba na Slovenskem, ZČ 16 (1962), str. 5 sl.

¹² F. Gestrin, Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju, JIC (1962), str. 33 sl. Isti, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, Situla 13, (1973), str. 45 sl.

da bi se izvukli iz krize, drugi da bi mogli svladati povećane terete — u sve većoj su se mjeri usmjeravali na trgovinu.

Nas ovdje osobito zanima seljačka trgovina. Ona je u doba koje obrađujemo obuhvaćala sve slovenske i hrvatske pokrajine i ako njezin udio baš u svim pokrajinama nije bio podjednak, kao ni uloga seljačke trgovine.¹³ Ipak su bile, bez obzira na ove razlike, slovenske i hrvatske pokrajine u to vrijeme i sa seljačkom trgovinom međusobno u tijesnoj povezanosti. Seljačka trgovina dopirala je daleko prema mađarskim pokrajinama, prema Italiji i habsburško-njemačkim pokrajinama. Slovenski su seljaci u tim povezanostima često, možemo čak i reći, u najvećoj mjeri, obavljali i posrednički zadatak. Sa svojim smjerovima i seljačka se trgovina u velikoj mjeri prilagođivala općim trgovačkim smjerovima u Sloveniji i Hrvatskoj. Glavni smjer bio joj je smjer istok-zapad, linija od hrvatskih i mađarskih pokrajina spram moru i Italije te natrag u suprotnom smjeru. Baš tako je seljačka trgovina — kao i službena građanska — slala u jednom smjeru robu jedne vrste, a u drugom smjeru robu druge vrste.¹⁴

Seljačkom trgovinom bavili su se svi slojevi podaničke klase. U nju su prodirali vlasnici cjelina i manjih posjeda, kao i inkvilini pojedinci (osebejniki) te seoski obrtnici, iako je, svakako, njihova prisutnost u seljačkoj trgovini vrlo različita. Bilo je pojedinaca u provinciji, bez obzira na društvenu pripadnost i gospodarski položaj unutar podaničke klase, koji su se seljačkom trgovinom bavili dosta redovito, dok su drugi krenuli na put tek povremeno.¹⁵ Svakako je morao podanik — ako ne drugdje a to na najbližem gradskom tržištu — prodati na godinu toliko svoje ili tuđe robe da je smogao novčana sredstva za naplatu feudalnih i drugih, pogotovu državnih opterećenja i obaveza koja je morao naplatiti novcem. Morao je novac zaraditi i raznim van-seljačkim poslovima (domaćim obrtom, u prometu, topljenju rude, čak i nadničarenjem). Nisu bili rijetki slovenski i hrvatski podanici koji su svojim trgovačkim putovanjima obuhvatili sve slovenske i hrvatske krajeve. Zadirali su svojom trgovinom iz dalekog zaleđa sve do mora, u venecijanski dio Istre, do kvarnerskih luka, kamo ih je naročito privlačila sol i vino. Doprli su čak u Furlandiju na jednoj, te do Mađarske na drugoj strani.¹⁶ Povezanost slovenskih pokrajina s hrvatskim u okviru seljačke trgovine bila je uopće vrlo značajna. Tek ako uvažimo povezanost slovenskih pokrajina i njihovu povezanost s hrvatskim u okviru seljačke trgovine, možemo u cijelosti shvatiti uspjehe buntovnih seljaka povezivanjem u seljački savez u borbi protiv feudalaca, koji je zahvatio u najvećim bunama toga vremena velike dijelove slovenskih odnosno slovensko-hrvatskih pokrajina te njihova seoskog žiteljstva.

Okvire kojima se kretala seljačka trgovina, postavljali su onda važeći robno-novčani odnosi i postignuti stupanj procesa komercijalizacije na zem-

¹³ B. Grafenauer, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja, *Kronika* 19 (1971), str. 129 sl. 123. F. Gestrin, *Kmečka trgovina*, o. c., str. 45 sl. Vidi J. V. Bromlej, J. Adamček.

¹⁴ Usp. F. Gestrin, *Mitninske knjige*, o. c., str. 49 sl.

¹⁵ Mitničke knjige daju nam za to pitanje dosta jasne podatke. J. Zontar, *Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544*, *Kronika* 16 (1968), str. 32 sl. F. Gestrin, *Mitninske knjige*, o. c., zlasti str. 101 sl. in 273 sl.

¹⁶ F. Gestrin, o. c., str. 59. AS, Vic. a. F 1/73 — 1586 april 16.

ljišnom gospodarstvu. Ali u trgovinu su podanika gurala i razmjerno mala seljačka gospodarstva, opće životne potrebe i od vremena krize feudalnog gospodarstva i feudalni pritisak. Materijalne su im podloge za trgovinu u tom razdoblju u manjoj mjeri povećavali naponi za poboljšanjem seljačke proizvodnje, a prvenstveno jako uključivanje u neseljačku djelatnost. Seljaci su u Sloveniji, a i u Hrvatskoj, kao dopunu svom gospodarstvu posezali osobito u domaći obrt i promet, te su prevozili za razne korisnike. Prisutnost u tim radnjama donosila je podanicima značajan dio prihoda, koji su mogli djelomično uložiti u svoje trgovačko poslovanje. Mogućnost zarađivanja davalo je prvenstveno slovenskim podanicima i uključivanje u poslove, koji su bili povezani s rudarstvom, topljenjem rude (drvarenjem, pravljenjem ugljena itd.).

Podanici su najprije trgovali samo svojim prinosima te izrađevinama domaćeg obrta, ali su djelomično već prije, npr. u Sloveniji, poneki pogotovu u vremenu o kojem se govori, počeli preprodavati i prerađevine drugih, i posezali pače u robu građanske trgovine. Isto tako nisu više trgovali samo robom manje vrijednosti, nego i drugom robom.¹⁷

Zbog toga bio je popis robe kojom su podanici trgovali u tom vremenskom razdoblju jako širok, te od kraja 15. stoljeća sve obuhvatniji. Zbog trgovanja su se seljaci povezivali i u veće skupine i pače u nekakve, ako ne više, a to bar u privremene kompanije. Trgovali su jedan za drugoga, a dakako i za feudalce. Baš tako su mnogi seljaci prevozili robu uz naplatu svakome tko bi ih unajmio.

O opsegu seljačke trgovine možemo za sada tek približno govoriti. No već danas smo vrlo blizu istini ako tvrdimo da je bila seljačka trgovina po množini robe bar tako velika kao što je bila službena građanska ukoliko čak nije bila i dosta veća. Svakako je bila npr. u Sloveniji seljačka trgovina u prometu s primorskim gradovima po broju tovara na prvom mjestu. Ovu ćemo ocjenu potkrijepiti s nekoliko podataka. Samo soli mogli su seljački kupci u pojedinim godinama prevesti iz gradova slovenske Istre u zaleđe, djelomično na hrvatski teritorij do 90.000 tovara,¹⁸ a da ne brojimo još i drugu robu masovnog prometa, kao npr. vina, ulja koje su odanle prevezli. U suprotnom smjeru išlo je sa seljačkom trgovinom baš toliko tovara druge robe. Velik je bio broj stoke, domaćeg i tuđeg izvora, koja se prebacivala posredstvom podanika, osobito prema talijanskim zemljama. Podaci govore da su pojedini seljaci prodali na godinu čitava krda stoke i od 500 do 1000 tovara robe.¹⁹

¹⁷ AS, Stan. a. F 295 f 1 sl. — 1492 s. d.; F 207 — 1516 dec. 17, f 416 — 1536 nov. 15, f 1101 — 1536 jun. 19; F 281 f 749 sl. — 1531 jan. 22; F 281 f 173 sl. — 1522 okt. 10; F 207 f 150 — 1523 nov. 5, f 785 sl. — 1544 april 28. AS, Vic. a. F I/74 — 1590 april 28. Usp. brojne odredbe o seljačkoj trgovini, policijske uredbe i zabrane seljačke trgovine, zatim mitničke tarife i mitničke knjige. Vidi S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu), *Kronika* 10, (1962), str. 129 sl. in 11 (1963), str. 1 sl. J. Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, *ZČ* 10—11 (1956/7), str. 32 sl. Isti, Drobec, o. c. F. Gestrin, Trgovina o. c. Isti, Mitninske knjige o. c.

¹⁸ F. Gestrin, Trgovina, o. c. str. 148 sl.

¹⁹ Usp. J. Žontar, Nastanek, o. c., str. 39, 65, 99. J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 48. sl.

Uzmimo za ilustraciju samo približno: ako bi svaki u seljačkom savezu, ili godine 1515. bunom obuhvaćeni seljak u Sloveniji unovčio četiri tovara svoje ili tuđe robe, što bi svakako bilo malo, dobivamo više od 300.000 tovara godišnjeg prometa u okviru seljačke trgovine. Uvijek novi sajmovi i mnogobrojni tabori koji su se pojavljivali u provinciji bili su u to vrijeme važna središta seljačke trgovine. U drugoj polovici 16. stoljeća, dakle oko vremena hrvatsko-slovenske bune, možemo sa svom sigurnošću govoriti i o trgovini hrvatskih seljaka iz Zagorja prema Rijeci. Potkraj toga stoljeća tamo su trgovali u dosta velikom broju i od tamo dovozili pogotovu vino i apuljsku sol.²⁰

Seljačka trgovina svakako je varirala iz godine u godinu te su na varijacije utjecali isti ili slični razlozi, kao na varijacije službene građanske trgovine. Ipak čini se da se s obzirom na godišnja variranja seljačke trgovine u upoređivanju sa službenom, građanskom trgovinom ne smije pretjerivati. Seljak si je, naime, brže i lakše mogao pomoći da izađe iz pojedinih teškoća koje su nastupile u njegovoj trgovini. Ali je zato seljačka trgovina mnogo varirala u razna godišnja doba, svakako u vezi sa obavezama podanika u vršenju poljskih radova.²¹ Ali kod svega toga važna je samo tvrdnja da je trgovina tekla kroz cijelu godinu bez prekida iako ponekad jača, ponekad slabija. Isto tako, možemo reći — ova tvrdnja vrijedi i za hrvatske zemlje iako svakako manje nego za slovenske — da se seljačka trgovina (odnosno njezin veći dio u tom razdoblju) povećavala bez obzira na to što je podanik zbog feudalnog pritiska gubio dio viškova svojih poljodjelskih prinosa.

Seljačka trgovina morala se, kao i službena, građanska trgovina podrediti važećem prometnom i mitničarskom režimu. A taj je bio za seljake sve nesnosiji zbog pritiska fiskalne politike pokrajinskog kneza, pritiska feudalaca i pokrajinskih staleža na prometne pristojbine i seljačku trgovinu zbog plaćanja obaveznih starih, a i nanovo uvedenih novih pristojbina, zbog režima prisilnih putova te režima poslovanja mitničarskih ureda. Kod seljaka povećavao se otpor protiv tih novina i protiv onih koji su ih prouzrokovali. Seljačkoj trgovini bile su mitnice feudalne kao i one pokrajinskih knezova velika zapreka. Baš zbog toga i sve većeg značenja koje je imala seljačka trgovina kao i izvor prihoda za podanike, ovi su u tom razdoblju sve više pribjegavali krijumčarenju.²² Vlasti su bile prema njemu, tako reći, bespomoćne. Nisu koristile ni bezbrojne mitnice, ni sistem boleta, ni novi način ubiranja trošarine, ni stroži nadzor, kao ni nagrade za one koji su krijumčare uhvatili ili prijavili, ni posebno naoružane mitničarske sluge, koji su se u tom stoljeću počeli namještati na većim i važnijim mitničarskim postajama radi sigurnosti u trgovačkom prometu i u borbi protiv krijumčarenja. Isto tako nisu pomogle brojne vladareve odredbe uredima i zemljišnoj gospodi da spriječe komori štetno krijumčarstvo. Taj oblik trgovine podanika potrebno je naglasiti to jače, jer se seljak koji se prihvatio krijumčarenja izlagao opasnosti da mu propadne roba koju prenosi i još da naplaćuje visoke kazne.

²⁰ F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 57 sl., 273 sl.

²¹ Isto, str. 60.

²² Usp. AS, Stan. a. F 207 — 1527 okt. ?, F 281 — 1528 okt. 21. AS, Vic. a. F. I/72 — 1565 okt. 11, 1566 okt. 19, 1587 febr. 20. itd. Glej še F. 288, 293/a in c, 294/a in c.

S uvođenjem mitničarskih slugu izlagao se seljak opasnosti kavge s njima, kod čega je svakako bilo i krvi, a bilo je i mrtvih.

Sa seljačkom trgovinom i njezinim porastom rasla je postepeno i privredna moć bar dijela iako ne tako malog dijela seljačkog stanovništva. A taj dio imao je u seljačkim bunama tog vremena već važnu ulogu. To se moglo opaziti na seljačkom zboru u Konjicama, u sveslovenskoj buni godine 1515. Godine 1573. u hrvatsko-slovenskoj buni iz redova toga dijela podanika izašle su mnoge vođe i voditelji bune.²³ Istovremeno sa cvjetanjem seljačke trgovine i njezina značenja za podaničku klasu povećavala se u tom razdoblju i osjetljivost podanika za pitanja seljačke trgovine i svega onoga što se odnosilo na nju. Od bune do bune to je sve vidljivije.

Seljačka trgovina i s njom bilo kako povezana neseljačka djelatnost podanika bile su dakle vrlo značajne u okviru općih gospodarsko-društvenih događaja toga vremena u slovenskim i hrvatskim zemljama, kao i posebice za privredu seljaka samoga. U okviru robno-novčanih odnosa seljačka je trgovina izazivala sve veća razmimoilaženja unutar feudalnog gospodstva pa i u odnosima između sela i grada, te je rušila do tada važeće odnose u feudalnoj diobi rada.²⁴ Time je na svoj način potkopavala i temelje postojećeg društvenog reda. S druge strane donosila je podaniku ne baš male izvore prihoda. S pravom možemo tvrditi da bez prihoda iz neseljačkih djelatnosti, a pogotovu seljačke trgovine, podanik uz razmjerno mala gospodarstva, kakva nalazimo na terenu buna u slovenskim i hrvatskim pokrajinama, ne bi mogao namiriti povećane feudalne i druge terete toga vremena. Što više je seljak nailazio na sredstva i drugdje izvan seljačkog pogona, to lakše je plemstvo povećavalo zahtjeve unutar zemljišnog gospodstva.

Stoga je razumljivo da feudalcima nisu mogli mimoći seljačku trgovinu ni kod traženja izlaza iz krize zemljišnog gospodstva. Kod izvođenja svog povećanog pritiska morali su je u velikoj mjeri uvažavati. To utoliko prije što su u posljednjim desetljećima 15. stoljeća i dalje oni sami bivali sve to važniji činilac unutar provincijske trgovine. U robno-novčane odnose nisu se uključivali samo kao prodavači viškova zemljišnog gospodstva i kupci za svoje potrebe nego su se uključivali i u rudarstvo i topioničarstvo, upuštali su se u novčane transakcije i poslove, stupali u razne spekulacije te nalazili prihode i kao civilni i vojnički funkcionari u pokrajinsko-kneževskim, državnim i pokrajinskim službama i upravi.

Iz krize zemljišnog gospodstva, koja se u Sloveniji pojavila prije nego u Hrvatskoj, feudalcima su se spasavali na razne načine.²⁵ Jedan od načina bio je taj da su ponovo uveli stariji, za seljaka nepovoljniji nekadašnji način privdornim gospodarstvom vezanog oblika feudalnog iskorištavanja uz povećanje dominikalne zemlje, povećanje tlake na njoj i slično. No to nikako nije bio prevladavajući način koji su upotrebljavali feudalcima u traženju izlaza iz krize.

²³ Fr. Rački, Građa za poviest hrvatsko-slovenačke seljačke bune g. 1573, *Starine* 7 (1875), str. 185 sl., 252, 255, 263, 274, 288, 298 in dr. R. Bičanić, Začeci, o. c., str. 12 sl. J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 121 sl.

²⁴ F. Gestrin, *Gospodarske osnove*, o. c., str. 35 sl.

²⁵ Usp. B. Grafenauer, J. V. Bromlej, J. Adamček, S. Vilfan, *Lokalna zgodovina iz nelokalne perspektive*, *Razprave* 2 (Publikacije *Mestnega arhiva ljubljanskega*) Ljubljana 1971, str. 15 sl.

Valja utvrditi i naglasiti da ni u slovenskim ni u hrvatskim zemljama koje je zahvatila buna, izuzev u manjem broju gospodstava, nije u širem opsegu došlo do povećavanja dominikalne zemlje koju bi onda obrađivala vlastela u vlastitoj režiji s radnom snagom podređenih seljaka u obliku tlake.²⁶ Na drugoj strani feudalcima su mijenjali novčanu rentu u naturalnu, povećavali starija davanja ili uvodili čak nova. Ipak ni taj način spasavanja iz krize zemljišnog gospodstva nije donosio općeniti uspjeh, te su postojale velike razlike u gospodstvima. Mnogo značajniji, moramo reći, poglaviti način, spasavanja iz krize pokazivao je feudalcima postignuti stupanj robno-novčanih odnosa općenito, a posebice u zemljišnim gospodstvima. Kod toga je, kako je već rečeno, važnu ulogu igrala i seljačka trgovina.

Feudalcima su od svojih podanika zahtijevali i izvodili pravo na predotkup njihovih seljačkih viškova. Naređivali su im da za njih obavljaju razne trgovačke poslove. Prisiljavali ih da prevoze robu za njih i za potrebe zemljišnog gospodstva u razna i vrlo udaljena trgovišta te da tu robu prodaju po unaprijed određenoj cijeni ili su morali razlike sami nadoplačivati. Zahtijevali su da podanici od njih kupuju raznu pokvarenu ili lošiju robu npr. vino po uobičajenim dnevnim cijenama i nad njima izvodili i druge oblike prisile. Jednom riječju: podanike su uključivali u trgovačke poslove zemljišnog gospodstva te im u vezi s tim i drugim raznim odlukama određivali čitav niz novih tereta i obaveza. Vlastela su već od početka krize zemljišnog gospodstva kušala i raznim drugim odredbama u što većoj mjeri uspostaviti monopol na viškove seljakove proizvodnje te sami neposredno ili posredno nastupati s njima na tržištu.²⁷ Tome je pogodovalo i djelomično vraćanje na naturalna podavanja ukoliko su ih feudalcima mogli uvesti. U Hrvatskoj su vlastela pokušala povećati naturalnu rentu osobito desetinom, koju su sredinom 16. stoljeća nasilno preuzimali u zakup te njezin dotadašnji novčani iznos pretvarali u naturalna podavanja, koja su višestruko povećavala vrijednost.²⁸ Uglavnom istu je svrhu imalo i povećavanje tlake. Ona je u razdoblju koje obrađujemo više služila za postizanje novčanih prihoda u obliku davanja odštete, dakle za povećavanje novčane rente ili za obavezno prevoženje robe vlastelina na tržište, nego za povećavanje radne snage na zemlji gospode.

Cilj svih tih napora feudalaca, koji su povećavali prihode još i na druge načine, bio je jasan: ubaciti se na tržište sa što većim dijelom viškova seljačke proizvodnje na svojim vlastelinstvima, te se na taj način izvući iz krize zemljišnog gospodstva.

Na svoj su način feudalcima iskorištavali u svoju korist čak neposredno uključivanje seljaka u trgovinu. Ubiranje novih, neuobičajenih trošarina na feudalnim posjedima bio je vrlo čest oblik. Tako je i seljačka trgovina za vrijeme krize bivala izvor feudalnog iskorištavanja i izvor feudalne rente.

Monopolske težnje feudalaca za viškovima podanikove proizvodnje, na svaki su način sužavale mogućnosti seljačke trgovine. Ali seljak zbog promjena na zemljišnom gospodstvu za vrijeme krize, ni u Sloveniji, a isto tako ni u

²⁶ Usp. S. Vilfan, o. c. R. B l a z n i k, Zemljiška gospodstva v Ljubljani in okolici, *Razprave* 2, Ljubljana 1971, str. 73.

²⁷ Usp. B. Grafenauer, Kmečki upori, o. c. J. Adamček, Seljačka buna, c., str. 50 sl. F. Gestrin, *Gospodarske osnove*, o. c. in Kmečka trgovina, o. c.

²⁸ J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 53 sl. 55.

Hrvatskoj, nije bio istisnut iz robno-novčanih odnosa. U te je bio uključen već u tolikoj mjeri da ih iz njih više nije bilo moguće isključiti.

Ipak su postojale razlike u tom razvoju između slovenskih i hrvatskih zemalja. U Sloveniji je bio seljak zbog seljačke trgovine i domaćeg obrta od početka 15. stoljeća u sve većoj borbi sa gradovima i građanima. Povećanim ulaženjem seljaka i feudalaca u trgovinu za vrijeme krize zemljišnog gospodstva i ulaženjem seljaka i u trgovinu robom građanske trgovine još su se jače promijenili stari odnosi u društvenoj razdiobi rada te su se zaoštrile suprotnosti na relaciji grad-selo. Gradovi su htjeli ograničiti provincijsku, pogotovu seljačku trgovinu, čvršće je opredijeliti, a prvenstveno ograničiti na gradske tržnice. Feudalci su tu borbu dvojako osjetili: pogađala je njihove neposredne koristi, a pogođeni su bili i stoga, što su građanske težnje, kada su uspijevale, osjetili i podanici. (Oni su bili svjesni da podanik povećanim feudalnim i državnim bremenima ne bi mogao udovoljiti od prihoda svojih domaćinstava.) Zbog toga su u vremenu koje obrađujemo u toj borbi stajali uz bok podanika protiv gradova i protiv pokrajinskog kneza, koji je podupirao građane. Kod toga su potcrtavali da se podanici ne bi mogli prehraniti na posjedima, a isto tako ne bi mogli od njih dobivati podavanja te ubrati poreze bez tog trgovanja. Tako je nastala, u vrijeme koje obrađujemo, dvojaka uloga plemstva u odnosu prema seljaku. S jedne strane kušalo je na zemljišnom gospodstvu monopolizirati viškove proizvodnje seljaka — što mu je djelomično i uspjelo — te je povećavalo feudalno iskorištavanje i pritisak. S druge strane su feudalmci s uspjehom podupirali seljaka u borbi za trgovinu protiv interesa gradova i građanstva. Ta seljačka trgovina bila je jedan od izvora feudalne rente. Svi napori gradova i odluke pokrajinskog kneza, — kao i feudalna prisila — nisu zakočili seljačku trgovinu.²⁹ Ona je pod konac razdoblja, odnosno od početka 17. vijeka, ne samo u praksi već i pravno lomila okvire gradske privrede i feudalne diobe rada.³⁰

U hrvatskim zemljama u istom razdoblju suprotnosti između grada i sela nisu bile tako izrazite. Gradovi su, možda s izuzetkom Zagreba, u to vrijeme proživljavali teška vremena i teške zapreke u svojem razvoju.³¹ Ali se zato toliko jače javljaju suprotnosti plemić-seljak. One se u Hrvatskoj prije bune 1573. u ondašnjoj situaciji u velikoj mjeri vežu uz Vojnu krajinu. Hrvatsko plemstvo, koje je imalo u svojim rukama sve više trgovine, i izveznu trgovinu sa seljačkim proizvodima, dobilo je značajno tržište za prodaju tih proizvoda u vojsci za obranu protiv Turaka, odnosno u Vojnoj krajini. Ta je trgovina donosila velike prihode i vlastela su svim sredstvima prisile branila svoj privilegirani položaj u vezi s njome, nasuprot podanicima. Otpor protiv toga rastao je tako i kod seljaka i u vojsci, kao i dobavljača namirnica za vojsku. Ti su se već godine 1560. žalili da su hrvatski velikaši monopolizirali viškove prinosa seljaka prisilnim otkupom i potom s mnogo višim cijenama otežavali opskrbu vojske namirnicama.³² U nastalom sporu, koji je bio u velikoj mjeri povezan

²⁹ F. Gestrin, *Gospodarske osnove*, o. c., str. 36 sl.

³⁰ Usp. J. Zontar, *Nastanek*, o. c. V. Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, *Razprave* 2, Ljubljana 1971, str. 102 sl.

³¹ J. Adamček, *Seljačka buna* o. c., str. 50.

³² Isto, str. 51.

i s problemom seljačke trgovine, vladar se u interesu Vojne krajine — zauzeo za zaštitu seljačke trgovine te tražio slobodnu prodaju seljačkih prinosa u Hrvatskoj. Plemstvo se protiv tog zahtjeva bunilo i hrvatsko-slavonski sabor je dapače potvrdio pravo na pretkupovanje seljačkih prinosa (1562).³³ Tek godine 1567. se stvar uredila kompromisom i seljak iz okolice Vojne krajine (što se ne može odrediti) time je dobio pravo slobodne prodaje svojih prinosa.³⁴ Time su bile monopolističke težnje hrvatskoga plemstva razbijene. Seljak je dakle još uvijek zasjecao u trgovinu, čak i u trgovinu na veće udaljenosti, a vjerojatno i u trgovanje robom građanske trgovine. S tog razloga možda je razumljivo zašto je buntovni seljak godine 1573. tako jako isticao uz seljačku trgovinu povezana traženja; zašto traži otvorene ceste za trgovanje prema moru (dakle za trgovinu na veće udaljenosti) te slobodu trgovine. Možda se zbog toga odnosa sila kod seljaka jasnije izgradila ideja o carskom namjesništvu u Zagrebu.

I gore ocrtani proces komercijalizacije zemljišnog gospodstva s druge je strane sam gurao seljaka u trgovanje i drugu izvanseljačku djelatnost. Tako od prisilnog prevoženja i trgovanja za feudalca do samostalnog nastupanja u trgovini bio je samo jedan korak ili su seljaci oba posla, za feudalca i za sebe udruživali. Uz to je podanik u čitavom tom razdoblju, i prije i poslije bune godine 1515. i 1573, bez obzira na sva pomicanja u obliku feudalne rente, još velik dio feudalnih obaveza, prvenstveno obaveza spram države, odbrojavao u novcu. Ukoliko je htio podanik ispuniti svoje feudalne i druge novčane obaveze, koje su bar u Sloveniji postajale sve veće, morao se i nadalje uključivati u trgovinu i drugi izvanseljački rad.

Seljačka trgovina koja je, kako je rečeno, nagomilala oko sebe niz sukoba, koja je rušila do tada važeću društvenu razdiobu rada, u razdoblju velikih seljačkih buna u Sloveniji i Hrvatskoj pojavila se kao jedan od bitno važnih uzroka za seljačke bune. Ako je bila, naime, iz bilo kojih razloga pogođena seljačka trgovina, podanik se našao u pogoršanom položaju. Mogli bismo dapače reći, uz primjer sveslovenske seljačke bune godine 1515. i hrvatsko-slovenske bune 1573. godine, da su bune u obrađivanom razdoblju buknule uvijek onda kada su prihodi od trgovine i drugih izvanseljačkih poslova opadali te su zbog toga kmetovi teže podnosili feudalne terete i pritiske. Okolnosti koje su dovodile do toga bile su svakako u svakom slučaju različite. Problem seljačke trgovine se u bunama tog vremena uvijek iznova pojavljivao kao razlog za seljačka nezadovoljstva i otpor. O tome dovoljno razgovjetno govore zahtjevi, činovi i izjave buntovnih seljaka koji su bivali sastavni dio buntovničkog programa. U buni godine 1573. u kojoj je program buntovnih seljaka dostigao kulminaciju idejne zrelosti bila je uz borbu za oslobođenje od zemljišnog gospodstva i uz borbu za posebno carsko namjesništvo postavljena kao cilj bune i sloboda seljačkog trgovanja. Možemo slobodno tvrditi da je, u krajnjim posljedicama i u povezanosti s drugim razlozima, i seljačka trgovina poticala seljačke bune i to jače što se više bližimo koncu 16. stoljeća.

³³ Isto; Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb 1971, str. 123.

³⁴ Ilustrirana povijest, o. c., str. 130.

Zusammenfassung

HANDEL UND BAUERNAUFSTÄNDE IN SLOWENIEN UND KROATIEN IM 16. JAHRHUNDERT

Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Slowenien und Kroatien waren zur Zeit der Bauernaufstände sehr eng geknüpft, beide Länder waren andererseits aber auch in den Handelsaustausch und die frühkapitalistische Entwicklung eines weiteren Bereiches einbezogen. In diesem Zusammenhang festigten und vertieften sich die Ware-Geld-Beziehungen auch innerhalb der Grundherrschaft. Zugleich vertieften sich auch die Gegensätze zwischen Stadt und Land; der Bauernhandel wirkte sich zerstörerisch auf die damals herrschende Verhältnisse in der feudalen Arbeitsteilung aus, er vertiefte noch die Klassegegensätze innerhalb der Grundherrschaft und hat deren Höhenpunkt in dieser Zeit — die Bauernaufstände — entscheidend beeinflusst.

Der Bauernhandel griff in dieser Zeit auf alle slowenischen und kroatischen Länder über und wurde — wenn auch mit unterschiedlicher Intensität — das ganze Jahr hindurch praktiziert. Aus Daten ist ersichtlich, dass einzelne Bauern ganze Viehherden und von 500 bis 1000 Lasten verschiedener Waren verkauft haben. Ausser dem Verkauf ihrer selbsterzeugten Waren auf Märkten in Städten griffen die Leibeigenen auch in den Fernhandel ein, vor allem in den aufs Meer und zurück bis in die ungarischen und deutschösterreichischen Länder ausgerichteten. Besonders in Slowenien handelten die Bauern sogar mit Waren, die vorher dem Bürgerhandel vorgehalten gewesen waren. Diese Tätigkeit wurde den Bauern zum Teil auch durch die verhältnismässig geringe Grösse der Bauernhöfe aufgezwungen, in der Krisenzeit der Grundherrschaft in der behandelten Zeit aber auch durch den zunehmenden Druck der Feudalherren. Nach einem Ausweg aus dieser Krise, zu der es in Slowenien übrigens früher kam als in Kroatien, suchend, konnten die Feudalherren die bereits geltenden Ware-Geld-Beziehungen nicht ausser acht lassen, ebensowenig wie den Bauernhandel. Ausser allen anderen Druckmitteln bedienten sie sich in dieser Zeit aller Druckmittel, die ihnen die erreichten Ware-Geld-Beziehungen innerhalb der Grundherrschaft boten. Sie machten ihr ausschliessliches Anrecht auf alle Ueberschüsse der Produktion der Bauern geltend, sie bezogen den Leibeigenen in die Geschäfte der Herrschaft ein und luden ihm in diesem Zusammenhang neue Lasten und Pflichten auf. Zu eigenem Nutzen kehrten sie die Bedeutung der Verkehrs- und Handelsgebühren, die auch wegen der Geldpolitik des Landesfürsten erhöht wurden. Es war das Ziel aller dieser Bemühungen der Grundherren die Ueberschüsse der Produktion der Bauern unter Kontrolle zu bringen, damit auf dem Markt einzugreifen und auf diese Weise die Krise zu bewältigen. Der Bauernhandel sollte zur Quelle der Feudalrente werden.

Doch wurden die Bauern durch die Veränderungen in der Grundherrschaft nicht aus den herrschenden Geld-Waren-Beziehungen gedrängt, doch verlief diese Entwicklung in slowenischen und kroatischen Ländern verschieden. In ersteren ging der Bauernhandel auch rechtlich über den Rahmen der Stadt-

wirtschaft und der feudalen Arbeitsteilung hinaus. Einen grossen Teil ihrer Abgaben leisteten die Bauern immer noch in Geldform, Geld konnten sie sich jedoch nur mit dem Handel verschaffen.

Auf jeden Fall meint der Verfasser, dass der auf den Bauernhandel ausgeübte Druck mit ein wesentlicher Grund für das Aufkommen der Bauernaufstände gewesen ist. In den Aufständen dieser Zeit, vor allem im slowenisch-kroatischen im Jahre 1573, wurden als Gründe für die Empörung immer wieder auch die Probleme des Bauernhandels angegen. Es steht fest, dass die Lage des Untertans sich immer dann verschlechtert hat, wenn aus irgendeinem Grund seine Handelstätigkeit beeinträchtigt wurde. Das war zweifellos in slowenischen Aufstand von 1515 und im slowenisch-kroatischen von 1573 der Fall. Die Äusserungen, Taten und Forderungen der aufständischen Bauern sind in dieser Hinsicht sehr Aufschlussreich. Der Verfasser vertritt somit die Meinung, dass in den äussersten Konsequenzen und zusammen mit anderen Gründen auch der Bauernhandel die Bauernaufstände mit verursacht hat und das in um so grösserem Ausmass um so mehr das Jahrhundert zu Ende ging.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor